

Література

1. Орлик В. М. Селянство України в фінансовій політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 13. К., 2007. С. 83–86.
2. Франко І.Я. Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX ст. Записки НТШ, 1902. Т. 49. С. 1–40. URL: http://shron2.chtyvo.org.ua/Franco/Lukian_Kobylytsia_Epizod_iz_istorii_Hutsulschyny_v_pershii_polovyni_XIX_v.pdf (дата звернення: 10.05.2020).
3. Франко І.Я. Панщина та скасування 1848 р. в Галичині: твори у 50 т. К.: Наукова думка, 1986. Т. 47. С. 7–122. URL: <https://www.i-franko.name/uk/History/PanschynaTaJijiSkas.html> (дата звернення: 10.05.2020).
4. Франко І.Я. Польське повстання в Галичині 1846 р. : твори у 50 т. К.: Наукова думка, 1985 р. Т. 46. С. 352–414. URL: <https://www.i-franko.name/uk/History/PolskePovstannjaVGalychyni1846.html> (дата звернення: 7.05.2020).
5. Франко І.Я. Причинок до історії 1848 р. : твори у 50 т. К.: Наукова думка, 1985 р. Т. 46. С. 454–455. URL: <https://www.i-franko.name/uk/History/PrychynokDoIstoriji1848Roku.html> (дата звернення: 7.05.2020).

Андрій Крицьков
ORCID: 0000-0003-1437-4823

СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

STATISTICAL SOURCES FOR THE STUDY OF LAND TENURE AND LAND USE IN THE PROVINCES OF THE RIGHT BANK OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Величезні зміни у соціально-економічних відносинах в губерніях Правобережної України викликало скасування 19 лютого 1861 р. кріпосного права в Російській імперії. Наймасштабнішою з них стала ліквідація дворянської монополії на володіння земельними угіддями, що поставило на порядок денний ряд запитань. Еволюція капіталістичних відносин показала стрімке зменшення дворянського землеволодіння і, відтак, викликала дискусію про «оскудення дворянства», про необхідність реформування податкової системи [1], до якої долучилися економісти, соціологи, політичні діячі та представники влади. Це стало причиною проведення ряду поземельних переписів в Російській імперії.

При вивченні землеволодіння та землекористування необхідно користуватися статистичними публікаціями. По-перше, тому що дані

статистичного обліку в них вже опрацьовані і систематизовані, і, по-друге, внаслідок того, що великий масив первинних матеріалів або не зберігся, або ще не виявлений. Очевидно, що тогочасні владні структури на різних рівнях здійснювали перманентний моніторинг землеволодіння і землекористування. Одним із результатів цього стала публікація різних статистичних матеріалів.

З кінця XIX ст. в Російській імперії існувало кілька видів статистичного обліку землеволодіння і землекористування (облік Центрального статистичного комітету (ЦСК) міністерства внутрішніх справ, облік, який здійснювався окремими міністерствами (наприклад, «Ежегодник министерства финансов», де наявні матеріали про обсяги діяльності банків іпотечного кредиту), а також земська статистика)).

Найоб'ємнішими є публікації ЦСК у вигляді земельних переписів європейської частини імперії, які проводилися з метою компенсувати відсутність земельного кадастру і отримати уявлення про зміни, які відбулися у земельній власності. Таких переписів було організовано всього три – у 1877, 1887 і 1905 рр. Дані обстежень 1877 р. і 1887 р. практично є неспівставними через різні методика як проведення, так і підрахунку [2, с. 226], є певні розбіжності і у співставленні переписів 1877 р. і 1905 р. [3, с. 59], але вони є унікальними і практично єдиними статистичними джерелами при вивченні структури землеволодіння. Найактивніше використовуються матеріали, відомі під назвою «Статистика землевладения 1905 г.», де представлено підготовлені за однаковою схемою та єдиною методикою дані по Волинській (випуск 8), Подільській (випуск 9) та Київській (випуск 41) губерніях. У випусках вміщено аналогічні таблиці із відповідними статистичними показниками 1877 і 1905 рр., які інформують про стан і характер землеволодіння за його розмірами і категоріями власників як по губернії в цілому, так і по повітам.

Серед найвідоміших видань ЦСК МВС слід назвати такі видання, як «Статистический временник Российской империи», який виходив трьома серіями з 1866 р. (всього 51 випуск), в якому публікувалися поточна інформація про землеволодіння та землекористування, збірник «Статистика Российской империи», який видавався різними серіями з 1887 по 1914 рр. (всього 110 томів). З 1888 р. виходив «Временник ЦСК МВД», з 1905 р. – «Ежегодник России», з 1912 р. – «Статистический ежегодник России», кожен з яких вміщував матеріали різноманітної поточної статистики [4, С. 34–35].

Інформаційно значущою, але мало використуваною є збірка статистичних матеріалів під загальною назвою «Цифровые данные о поземельной собственности в Европейской России». Цей документ було розроблено на замовлення міністерства фінансів для вивчення майнового становища помісного спадкового дворянства за період 1861–1895 рр. Укладачами статистичних даних виступили такі відомі дослідники, як А. О. Ріхтер, Д. І. Ріхтер, К. К. Віркау. Структурно збірник складається з 9 таблиць, в яких підсумовано результати статистичних досліджень 1858 р. (дані Редакційних комісій), 1872 р. (дані Комітетів по земським повинностям), статистики земельної власності за

результатами поземельних переписів 1877 і 1887 рр., статистики окладних поземельних даних дворянських зібрань за період 1861–1896 рр., нотаріальних даних про купівлю-продаж земель за 1892–1895 рр. та даних іпотечних банківських установ [5].

Варто згадати й інші видання статистичного характеру, які певною мірою використовуються під час вивчення землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України другої половини XIX – початку XX ст. [6]. Ці праці багаті на фактологічний матеріал і ґрунтуються на вже втрачених джерелах. Інформаційно наповненими є огляди Волинської, Київської та Подільської губерній, які дають підставу вважати їх цінним і однотипним (написані за стандартним планом) джерелом для дослідження історії землеволодіння та землекористування в регіоні.

Джерела та література

1. Орлик В.М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/8945/1/55963045.pdf>.
2. Проскуракова Н.А. Статистика землевладения и землепользования // Массовые источники по социально-экономической истории России периода капитализма. Москва: Наука, 1979, с. 219–244.
3. Беккер С. Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего периода императорской России / Пер. с англ. Б. Пинскера. Москва: Новое литературное обозрение, 2004, 344 с.
4. Криськов А.А. Землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. Тернопіль: Астон, 2014, 324 с.
5. Цифровые данные о поземельной собственности в Европейской России / А.А. Рихтер, Д.И. Рихтер, К.К. Виркау и др. Санкт-Петербург, 1897, 47 с.
6. Воейков Д, Загоскин В. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле. Санкт-Петербург, 1867; Гульдман В.К. Поместное землевладение в Подольской губернии. Настольно-справочная книжка для землевладельцев и арендаторов. Каменец-Подольский, 1903; Забелин А. Военно-статистическое обозрение Вольнской губернии. Киев, 1887; Свод трудов местных комитетов по 49 губерниям Европейской России. Землевладение / Сост. И.В.Сосновский. Санкт-Петербург, 1904.